
DEČJI, RANI I PRINUDNI BRAKOVI U SRBIJI

PROPISI, REAKCIJA I PREVENCIJA

P R A X I S

Praxis je domaća, nevladina i neprofitna organizacija, osnovana 2004. godine u Beogradu, koja se bavi zaštitom ljudskih prava, pružanjem pravne zaštite i javnim zagovaranjem za uklanjanje sistemskih prepreka u pristupu pravima.

Praxis deluje u oblasti statusnih i socioekonomskih prava, antidiskriminacije, rodne ravnopravnosti, migracija, prava deteta i reforme javne uprave.

Pored besplatne pravne pomoći, Praxis svoje ciljeve i zadatke ostvaruje kroz monitoring javnih politika, istraživanja, analize i javno zagovaranje za sistemski rešenja i uklanjanje prepreka u pristupu pravima, kroz podizanje svesti o problemima integracije marginalizovanih i socijalno isključenih zajednica, edukaciju, objavljivanje publikacija i stručnu podršku reformama, kao i kroz umrežavanje i saradnju.

Izdavač: NVO Praxis, Beograd
www.praxis.org.rs

Za izdavača: Marijana Luković
Autor: Nevena Marković
Lektura: Milena Jakovljević
Dizajn: agencija Design Farma

Izveštaj je pripremila nevladina organizacija Praxis u okviru aktivnosti na prevenciji dečjih, ranih i prinudnih brakova na projektu „Pravna pomoć licima u riziku od apatridije u Srbiji”, koji je finansirao Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR).

Stavovi izrečeni u ovom izveštaju pripadaju isključivo autoru i ne predstavljaju nužno zvaničan stav predstavništva UNHCR-a u Srbiji.

Januar 2021.

DEČJI, RANI I PRINUDNI BRAKOWI U SRBIJI PROPISI, REAKCIJA I PREVENCIJA

Sadržaj:

I.	Uvod.....	03
II.	O Instrukciji o načinu rada centara za socijalni rad (CSR) - organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova.....	04
III.	Podaci dobijeni od centara za socijalni rad na osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja.....	05
	a) Evidencije o licima koja su bila u situaciji rizika od sklapanja dečjeg braka i u dečjem braku	
	b) Evidencije o maloletnim licima starijim od 16 godina za koje se od centra za socijalni rad tražilo dostavljanje mišljenja u postupku davanja saglasnosti suda za sklapanje braka	
	c) Broj dece koja se nalaze u riziku od dečjeg braka/u dečjem braku	
	d) Način otkrivanja slučajeva dečjih brakova	
	e) Način postupanja centara za socijalni rad u situaciji rizika od dečjeg braka ili u okolnosti postojanja dečjeg braka	
	f) Mere i usluge zaštite deteta u cilju prestanka dečjeg braka	
	g) Evaluacija realizovanih mera i usluga	
	h) Preventivne mere i usluge i opšte aktivnosti	
IV.	Aktivnosti Praxisa na prevenciji dečjih ranih i prinudnih brakova u 2020. godini.....	12
V.	Zaključak i preporuke.....	17

I. UVOD

Dečki brak je fenomen koji svake godine pogađa 12 miliona devojčica¹ u svetu, a koji podrazumeva svaki formalan ili neformalan brak u kojem je bar jedan od partnera dete, odnosno osoba mlađa od 18 godina. Ova izuzetno štetna pojava predstavlja grubo kršenje prava deteta, posebno devojčica, zanemarivanje deteta, oduzimanje prava na detinjstvo, obrazovanje, pravilan i potpun razvoj i slobodu izbora, a često je prisutno i zlostavljanje deteta. Osnovni uzroci dečjih ranih i prinudnih brakova su siromaštvo, nizak stepen obrazovanja, rodna neravnopravnost (odnos dečaka i devojčica koji stupe u dečje brakove je 6 prema 1), kao i običajno pravo, odnosno tradicija, ali su među njima i zabrinjavajuće često prisutni indikatori krivičnih dela trgovine ljudima i prinudnog zaključenja braka.

Stupanje u dečki brak, koji najčešće pogađa romske devojčice, vodi u začarani krug siromaštva, uzrokuje napuštanje škole, povećava rizik od apatridije, pravne nevidljivosti, trgovine ljudima, nasilja u porodici, od psihičkog i fizičkog nasilja i izolacije, dovodi devojčicu/ženu u podređeni položaj, ekonomsku zavisnost i dovodi do trudnoće i porođaja u maloletničkom dobu koji potencijalno mogu ozbiljno ugroziti zdravlje majke i deteta.

Međunarodni i nacionalni propisi pružaju zadovoljavajući pravni okvir za prevenciju i reakciju na dečje, rane i prinudne brakove, ali činjenica da se čak trećina romskih devojčica trenutno nalazi u dečjem braku predstavlja očigledno neprimenjivanje obaveza preuzetih ratifikacijom Konvencije o pravima deteta, Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) i pratećim preporukama. Dodatno, slučajevi prinudnih brakova pokazatelj su nepostupanja u skladu sa ratifikovanim Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Konvencijom o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i registrovanju brakova.

Nacionalni pravni okvir koji je usmeren na primarnu zaštitu dece u riziku od dečjih, ranih i prinudnih brakova čine Ustav, Zakon o socijalnoj zaštiti² i Porodični zakon³, ali i Krivični zakonik⁴ koji normira nekoliko krivičnih dela čiji se elementi mogu prepoznati u skoro svakom dečjem, ranom i prinudnom braku: trgovina ljudima, prinudno zaključenje braka, vanbračna zajednica sa maloletnikom (gde su kao izvršioци prepoznata i lica koja omogućavaju zasnivanje vanbračne zajednice), obljava sa detetom, oduzimanje maloletnog lica, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica i trgovina maloletnim licima radi usvojenja. Pravni okvir je od maja 2019. godine dopunjen i uređen *Instrukcijom o načinu rada centara za socijalni rad - organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova*⁵ (Instrukcija) kojom se uređuje način rada centra za socijalni rad u zaštiti dece od dečjih, ranih i prinudnih brakova, u situacijama kada postoji rizik od sklapanja takvog braka ili kada takav brak postoji.

U ovom izveštaju biće prikazani rezultati praktične primene Instrukcije, a na osnovu odgovora primljenih od centara za socijalni rad sa teritorije Republike Srbije po zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja. Nakon toga će biti predstavljene aktivnosti i nalazi Praxisa u 2020. godini na temu prevencije dečjih, ranih i prinudnih brakova, a zatim ponuđene preporuke za unapređenje stanja i za otklanjanje uočenih nedostataka.

II. O Instrukciji o načinu rada centara za socijalni rad (CSR) - organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja dana 20.5.2019. godine donelo je Instrukciju o načinu rada centara za socijalni rad - organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova. Tekst Instrukcije u uvodu prati definicije pojmova dečjih, ranih i prinudnih brakova, na način na koji je to učinjeno u izveštaju Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija:

Dečki brak je svaki formalan ili neformalan brak u kojem je bar jedan od partnera dete, odnosno osoba mlađa od 18 godina.

Rani brak je brak u kom partner ima manje od 18 godina u zemljama koje dozvoljavaju sklapanje braka maloletnom licu koje je dostiglo telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku (među njima je u Republika Srbija koja to omogućava članom 23 Porodičnog zakona)⁶.

Prinudni brak je bilo koji brak sklopljen bez pune i slobodne volje jednog ili oba partnera (bez obzira na to da li su maloletni ili punoletni) i/ili u kojem jedan ili oba partnera ne mogu da prekinu brak usled porodičnog ili šireg društvenog pritiska/prinude.

Instrukcija nabrta i ukazuje na izvode međunarodnih propisa relevantnih za zaštitu dece od dečjih brakova, sadrži relevantne izvode iz Porodičnog zakona, Zakona o socijalnoj zaštiti, Krivičnog zakonika⁷, kao i Uputstvo centrima za socijalni rad, ustanovama socijalne zaštite za smeštaj korisnika i drugim pružaocima usluga za primenu pokazatelja za preliminarnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima i postupanja u slučaju sumnje da je korisnik žrtva trgovine ljudima.

Nakon normativnih navoda Instrukcija govori o načinu postupanja centara u zaštiti dece od dečjih brakova i navodi kao moguću meru primenu neodložne intervencije, odnosno formiranje tima stručnjaka, a zatim normira konkretne mere i usluge zaštite dece koje se preduzimaju u cilju prestanka dečjeg braka, o kojima će biti više reči u delu izveštaja koji govori o podacima prikupljenim od CSR. Dalje su navedeni načini na koje CSR može doći do informacija o dečjim brakovima, kao i mere i usluge zaštite deteta u cilju prevencije dečjeg braka kada postoje indikatori koji ukazuju na rizik od sklapanja dečjeg braka, u okviru kojih su nabrojane i opšte aktivnosti za podizanje svesti stručne i šire javnosti o fenomenu dečjih brakova i štetnim posledicama po dete, porodicu i širu zajednicu.

Instrukcija naposletku pruža pojašnjenje na koji se način sprovodi evaluacija preduzetih mera i usluga, odnosno predviđa da CSR vode evidenciju o licima koja su bila u situaciji rizika od sklapanja dečjeg braka i u dečjem braku, a u odnosu na koje je CSR preduzimao mere i usluge iz svoje nadležnosti. Drugim stavom iste tačke normirano je da CSR vode evidenciju o maloletnim licima starijim od 16 godina za koje se od CSR tražilo dostavljanje mišljenja u postupku davanja saglasnosti suda za sklapanje braka.

¹ <https://www.unicef.org/stories/child-marriage-around-world>

² „Sl. glasnik RS”, br. 24/2011

³ „Sl. glasnik RS”, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015

⁴ „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

⁵ Broj: 551-00-00 100/20 19-14, od dana: 20.05.2019. godine

⁶ Više u delu izveštaja koji govori o evidencijama CSR o datim mišljenjima za sklapanje braka maloletnicima starijim od 16 godina.

⁷ Krivična dela: vanbračna zajednica sa maloletnikom (član 190 KZ), oduzimanje maloletnog lica (član 191 KZ),

krivično delo zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (član 193 KZ), kao i krivično delo trgovina ljudima (čl. 388 KZ).

III. Podaci dobijeni od CSR na osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja

Kako je Instrukcija u primeni od maja 2019. godine, od centara su traženi podaci za prethodne dve godine. Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja upućeni su elektronskim putem na adresu 162 centra za socijalni rad. Odgovor je Praxisu dostavilo 115⁸ centara za socijalni rad.

a) Evidencije o licima koja su bila u situaciji rizika od sklapanja dečjeg braka i u dečjem braku

Uvodno pitanje u zahtevu odnosilo se na vođenje evidencije o licima koja su bili u situaciji rizika od sklapanja dečjeg braka i u dečjem braku u skladu sa Instrukcijom. Preporuka za uvođenje i efikasnije vođenje ovih evidencija prisutna je u poslednjim zaključnim zapažanjima koja su Srbiji uputili Komitet za prava deteta⁹, kao i Komitet za ukidanje svih oblika diskriminacije prema ženama.¹⁰

Odgovor da vodi posebnu evidenciju dalo je 49 CSR (43%). Uz njih, pozitivne odgovore dalo je još 28 centara, izričito navodeći da ne vode posebnu evidenciju o dečjim brakovima, ali da dečje i „maloletničke brakove” (što je mnogo uvreženiji pojam u terminologiji centara za socijalni rad, sudeći prema dobijenim odgovorima) evidentiraju kroz „integral”, „opšte evidencije”, „delovodnike”, „kroz evidentiranje drugih asocijalnih vidova ponašanja”, kao i u trenutku kada su po zakonu obavezni da podnesu godišnji izveštaj nadležnom ministarstvu, a u okviru kojeg su dužni da dostave podatke o dečjim brakovima.

Ipak, bilo je i onih centara koji su navodili da upravo kroz integral nemaju izdvojene ove slučajeve i iz tog razloga ne mogu da odgovore na naš zahtev, ukazujući da je potrebno da se ova kategorija korisnika jasno izdvoji u integralu koji svi koriste. Jedan od CSR je uz dostavljen odgovor pojasnio:

„Podaci nisu u potpunosti verodostojni, upravo zbog nepostojanja evidencije koja je definisana kao problem dečjeg braka.”

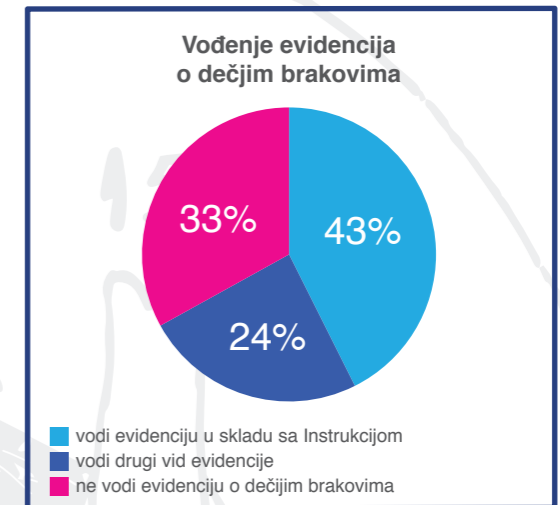
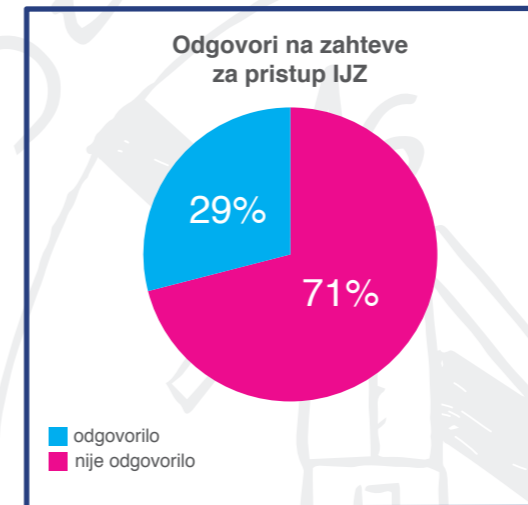
Dva CSR su navela da ne vode evidenciju navedenu u zahtevu, ali vode „evidenciju maloletnih lica koja su zasnovala vanbračnu zajednicu”, očigledno nepravredno praveći razliku između maloletnika i dece. Kako nam je u telefonskom razgovoru sa predstavnicima nekoliko CSR objašnjeno, pod terminom „maloletnički brakovi” centri podrazumevaju brakove dece starije od 16 godina, a pod dečjim brakovima, brakove dece mlađe od 16 godina. Ovakve dileme moguće su pre svega zbog činjenice da u zakonodavstvu Republike Srbije i dalje ne postoji definicija deteta, uprkos preporukama Komiteta za prava deteta.¹¹

Odgovor da ne vode nijedan vid evidencije o licima koja su bila u situaciji rizika od sklapanja dečjeg braka i u dečjem braku dalo je 38 centara (33%). U ovaj broj su uvršćena i tri CSR koji su ovu evidenciju izjednačili sa evidencijom o maloletnim licima starijim od 16 godina za koje se od centra za socijalni rad tražilo dostavljanje mišljenja u postupku davanja saglasnosti suda za sklapanje braka.

Izdva se istovetan pozitivan stav 11 centara koji nisu formirali evidenciju ali su naveli obrazloženje da: „Nije bio evidentiran nijedan slučaj sklapanja dečjeg braka, tako da ovaj Centar nije imao nikakve potrebe da preduzima mere i usluge iz svoje nadležnosti”, uz pojašnjenje da bi se evidencija sigurno vodila da je bilo slučajeva.

Nasuprot tome, pet CSR navelo je da evidencije ne vode „iz razloga celovitosti ličnosti maloletnika i njihovih potencijala, nedostataka”, kao i da su „sve maloletne osobe koje stupe u seksualne odnose u riziku od sklapanja maloletničkih brakova”. Opravdanje nečinjenja organa starateljstva na ovakav način predstavlja grubu generalizaciju i prikaz neprihvatljive nesenzitivisanosti i neobučenosti onih koji treba da pruže primarnu zaštitu deci u riziku od dečjih brakova, odnosno u dečjem braku.

Jedan od centara je uputio i dodatnu poruku: „Molimo vas da ubuduće kada istražujete neki problem konsultujete struku, a i sam život”. Predstavnici jednog CSR su pak u odgovoru izričito naveli da „ne postoji zakonska obaveza za vođenje evidencija iz našeg zahteva”, zanemarujući zakonsku obavezu da su kao pružaoci socijalne zaštite dužni da vode evidencije o korisnicima, pravima koja su ostvarili i uslugama koje su im pružene, a koju Instrukcija samo dodatno pojašnjava i definiše.¹²

b) Evidencije o maloletnim licima starijim od 16 godina za koje se od CSR tražilo dostavljanje mišljenja u postupku davanja saglasnosti suda za sklapanje braka

Pородični zakon Republike Srbije u članu 23, stav 2 sadrži odredbu o davanju dozvole od strane suda za „rani brak” koja glasi: „Sud može iz opravdanih razloga dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16. godinu života, a dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku”. U ovom postupku sud je u obavezi da zatraži mišljenje nadležnog CSR kao jedan od dokaza u postupku sagledavanja celokupnog slučaja, odnosno zrelosti deteta.

Za razliku od vođenja evidencije o deci koja se nalaze u dečjem, ranom i prinudnom braku, odnosno deci koja su u riziku od sklapanja ovih brakova, u praksi CSR je mnogo ustaljenija i trajnija praksa vođenja evidencija o maloletnim licima starijim od 16 godina za koje se od CSR tražilo dostavljanje mišljenja u postupku davanja saglasnosti suda za sklapanje braka. Često je navođeno da ove evidencije centri vode od samog osnivanja i bez ikakvih poteškoća su davali brojčane podatke od godine osnivanja, što dodatno ukazuje na to koliko je za postupanje po nekom problemu neophodna obučenost, normiranost i jasno definisanje odgovornosti u postupanju.

Odgovore je dostavilo 106 CSR, od čega je 10 centara odgovorilo negativno, dok 73 centra vodi evidenciju u skladu sa Instrukcijom. Preostala 23 CSR takođe evidentiraju podatke o zahtevima za davanje mišljenja za sklapanje braka maloletnicima starijim od 16 godina, ali kroz „opšte evidencije”, odnosno kroz „integral”.

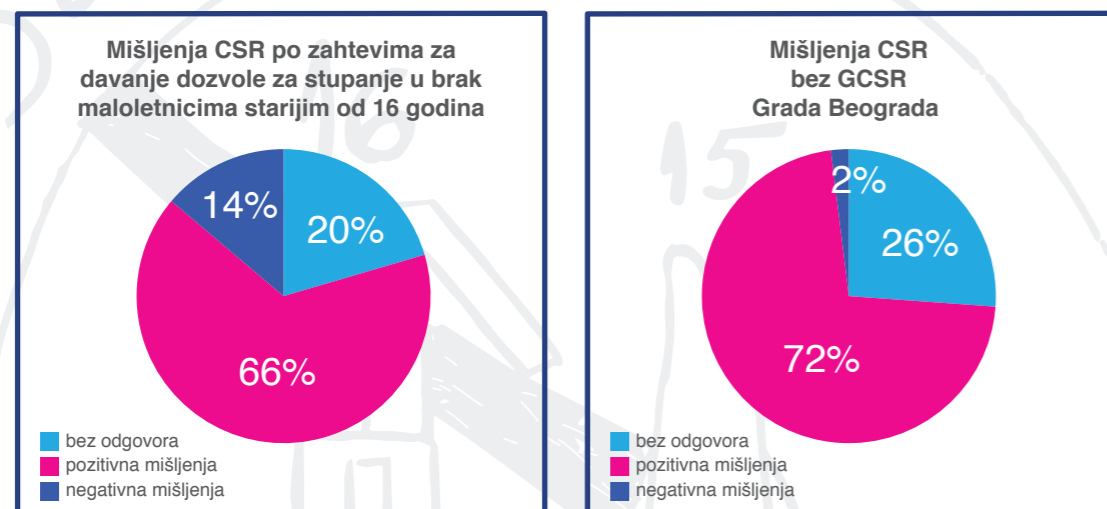

Evidentirane zahteve iz prethodne dve godine po pitanju davanja dozvole za sklapanje braka maloletnicima starijim od 16 godina poseduje 71 centar. Čak 13 centara je dalo višegodišnje evidencije iz kojih se može zaključiti da prosečan broj zahteva koji se upućuje ka centrima iznosi jedan do dva zahteva godišnje. Od ovog proseka odstupa samo Leskovac koji u poslednjih sedam godina u proseku ima po deset zahteva. Uz to, CSR Grada Niša ima u proseku po pet zahteva, kao i Kikinda, dok Subotica beleži sedam zahteva u poslednje dve godine.

⁸ GCSR Beograd je podneo jedinstveni odgovor za 17 odeljenja, pa je svih 17 odeljenja ubrojano u 115 davalaca odgovora na zahtev.
⁹ Zaključna zapažanja Komiteta za prava deteta o kombinovanom drugom i trećem periodičnom izveštaju Srbije, CRC/C/SRB/CO/2-3, 14. mart 2019. <http://zadecu.org/komitet-za-prava-deteta-zakljucna-zapazanja-u-vezi-sa-drugim-i-trecim-periodicnim-izvestajem/>
¹⁰ Zaključna zapažanja Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena u vezi sa Četvrtim periodičnim izveštajem Srbije, CEDAW/C/SRB/CO/4, 7. mart 2017. <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867>
¹¹ Zaključna zapažanja Komiteta za prava deteta o kombinovanom drugom i trećem periodičnom izveštaju Srbije, CRC/C/SRB/CO/2-3, 14. mart 2019. <http://zadecu.org/komitet-za-prava-deteta-zakljucna-zapazanja-u-vezi-sa-drugim-i-trecim-periodicnim-izvestajem/>

¹² Član 23 i član 120 Zakona o socijalnoj zaštiti, „Sl. glasnik RS”, br. 24/2011

Ukupne statistike pokazuju da su centri koji su nam dostavili podatke primili 391 zahtev na koji je dato 257 pozitivnih mišljenja. Za 80 zahteva tri CSR nisu dostavila podatke, dok je samo šest centara predočilo da je dalo 54 negativna mišljenja po pitanju zahteva za davanje mišljenja za sklapanje braka maloletnika starijih od 16 godina. Ukoliko se iz evidencija izostave podaci Gradskog centra za socijalni rad Grada Beograda (koji navode da je po 85 zahteva na čak 48 odlučeno negativno), evidencije ostalih centara pokazuju da su centri u 226 zahteva dali samo šest negativnih mišljenja.

Navedene statistike ukazuju na to da sud očigledno olako daje dozvolu, pri čemu postoje i situacije u kojima sudovi daju dozvolu za sklapanje braka maloletnicima starijim od 16 godina uprkos negativnim mišljenjima CSR. Ovakvi nalazi dodatno osnažuju višegodišnju inicijativu za brisanje norme Porodičnog zakona koji omogućava sklapanje braka licima mlađim od 18 godina i legalizaciju ranih brakova, a koja je u skladu sa Zaključnim zapažanjima, odnosno preporukama Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije prema ženama, koje se citiraju u samom tekstu Instrukcije.¹³

c) Broj dece koja se nalaze u riziku od dečjeg braka/u dečjem braku

Od 77 centara koji vode bilo koju vrstu evidencije o deci koja se nalaze u dečjim brakovima, ili su u riziku od zasnivanja takvih brakova, konkretne podatke o ovim štetnim pojavama dalo je 67 centara. Zbirni podaci o deci koja se nalaze u riziku od dečjih brakova od 2019. godine ukazuju na to da su centri evidentirali 83 slučaja ovakve dece, dok je u dečjem braku 230-oro dece.

U poslednje dve godine ukupno 67 centara na evidenciji ima 313-oro dece koja su u riziku od dečjeg braka ili su u braku.

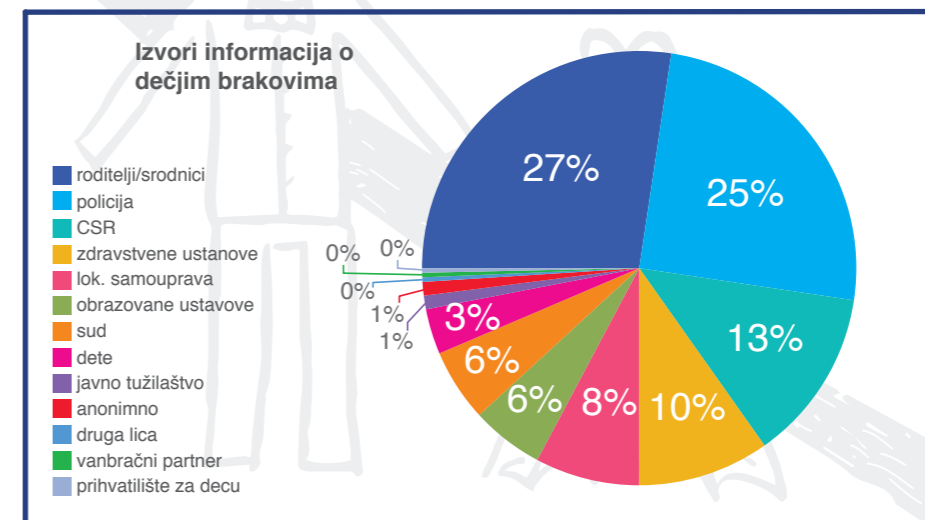
Svaki CSR koji je ukazao na pol identifikovanog deteta u riziku ili u dečjem braku utvrdio je da se radi o devojkama. Centri koji u poslednje dve godine beleže dvocifren broj slučajeva dece koja su u dečjim brakovima ili u riziku jesu Novi Sad (25 samo u 2020. godini), Kikinda, Leskovac, Stara Pazova i Beograd.¹⁴

Uporedo sa dobijenim informacijama, MICS 6 Istraživanje višestrukih pokazatelja za 2019. godinu¹⁵ ukazuje na to da je 34,1% romskih devojkica starosti od 15 do 19 godina trenutno u braku ili vanbračnoj zajednici.¹⁶

Očigledno je da se brojke iz UNICEF-ovog istraživanja, koje je rađeno u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku, kako u romskim tako i u neromskim sredinama, značajno razlikuju od aktuelnih podataka centara za socijalni rad. Na to dodatno ukazuju i nalazi iz istraživanja prema kojima je stopa dečjih brakova u romskim sredinama oko deset puta veća nego u neromskim naseljima. Ovo se najbolje ogleda u podatku da je 16,4% dece iz romskih naselja stupilo u brak pre 15. godine (naspram 1,4% dece iz opšte populacije), odnosno da je 55,7% žena romske nacionalnosti stupilo u rani brak pre 18. godine naspram 7,9% žena koje ne žive u romskim naseljima (istraživanje je obuhvatilo žene starosti od 20 do 49 godina, ali se procenti značajno ne razlikuju ni kada se obuhvati mlađa populacija žena od 20 do 24 godina¹⁷). Dečji rani i prinudni brakovi koji se zasnivaju u romskoj zajednici su dominantno vanbračne porodične zajednice i nisu registrovani od strane nadležnih institucija (matičnih službi).

d) Način otkrivanja slučajeva dečjih brakova

Centri za socijalni rad su najčešće dobijali informacije o postojanju rizika od sklapanja dečjeg braka ili o postojanju dečjeg braka od roditelja i drugih srodnika deteta (u 81 slučaju, procentualni prikaz videti u grafikonu ispod) i od policije (74). U 38 slučajeva centri su samostalno dolazili do saznanja o ovim pojavama (ili na osnovu informacije od drugog CSR), u 29 slučajeva od zdravstvenih ustanova, a u 23 slučaja je prijava primljena od organa lokalne samouprave (najčešće od matičnih službi u situacijama kada dete koje se nađe u dečjem braku dobije svoje dete). U 16 slučajeva su informacije dobijene od obrazovnih ustanova, 16 prijava je primljeno od suda, a 10 od samog deteta. Tri prijave su potekle od javnog tužioca, dve su bile anonimne i jednom je informacija dobijena od vanbračnog partnera, Prihvatilišta za decu i od drugih lica. Interesantno je da nije navedeno da je ijedna informacija primljena od pedagoških asistenata ili udruženja građana, koji su u Instrukciji izdvojeni kao subjekti od kojih je moguće dobiti informaciju o dečjem braku, ali se kao izvor nisu našli ni u jednom odgovoru centara.

e) Način postupanja CSR u situaciji rizika od dečjeg braka ili u okolnosti postojanja dečjeg braka

Instrukcija navodi da CSR u saradnji sa drugim službama i organima u lokalnoj samoupravi **neodložno intervenišu** kada je potrebno zaštititi dete koje je u situaciji rizika od dečjeg braka, ili je u dečjem braku, i da preduzimaju mere za obezbeđivanje bezbednosti deteta, odnosno kada postoje opravdani razlozi da bi nepreduzimanjem hitnih mera i usluga iz nadležnosti centra došlo do ugrožavanja života, zdravlja i razvoja deteta kome je potrebna zaštita. U pomenutih 313 slučajeva dečjih brakova ili situacija rizika od dečjih brakova CSR su u odgovorima naveli da su neodložno intervenisali u 91 slučaju (29%).

U onim situacijama kada nije neophodno primeniti meru neodložne intervencije, CSR su u obavezi da formiraju **stručni tim**, u cilju adekvatne zaštite ličnosti, prava i interesa deteta, što su centri učinili u 135 slučajeva (43%). Za 87 slučajeva (28%) dečjih brakova ili situacija rizika od dečjeg braka centri nisu dali odgovor da li su neodložno intervenisali ili formirali stručni tim.

f) Mere i usluge zaštite deteta u cilju prestanka dečjeg braka

Nakon formiranja stručnog tima, ili odluke o primeni mera neodložne intervencije, centri u skladu sa izvršenom procenom preduzimaju mere i usluge socijalne i porodičnopravne zaštite u cilju zaštite deteta i porodice, odnosno prestanka dečjeg braka. U tom cilju centri su u skladu sa Instrukcijom:

- informisali i savetovali dete i roditelje/staratelje deteta u 274 slučaja;
- pružili materijalnu podršku biološkoj porodici deteta radi njenog osnaživanja i ostanka ili povratka deteta u porodicu u 78 slučajeva;

¹³ Zaključna zapažanja Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena u vezi sa Četvrtim periodičnim izveštajem Srbije, CEDAW/C/SRB/CO/4, 7. mart 2017. <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867>

¹⁴ Dvocifren broj slučajeva su uz njih dostavili i Apatin, odnosno Kraljevo, ali su oni dostavili podatke za prethodnih 13, odnosno 17 godina.

¹⁵ Videti više na sledećem linku: <https://www.unicef.org/serbia/teme/istra%C5%BEivanje-vi%C5%A1estrukih-pokazatelja>

¹⁶ Po podacima popisa iz 2011. godine, ukupan broj romskih devojkica starosti do 14 godina bio je 23.286.

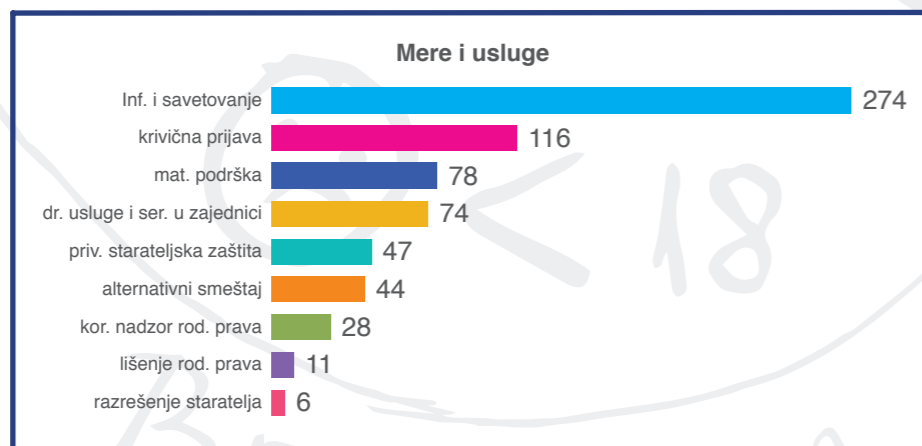
¹⁷ Žene iz romskog naselja starosti od 20 do 24 koje su stupile u brak (MISC 19):

- pre 15. godine 15,9% (naspram 1,2% žena iz neromskih naselja); - pre 18. godine 55,8% (naspram 5,5% žena iz neromskih naselja)

- uputili dete i roditelje/staratelje deteta na socijalne i **druge usluge i servise** u zajednici u 74 situacije (centri su decu i roditelje najčešće upućivali u Savetovalište za brak i porodicu, Prihvatište/dnevni boravak za decu, Porodični smeštaj, Materinski dom, servise vanrednog obrazovanja i besplatne pravne pomoći, kao i na opšte zdravstvene preglede i na ginekološke preglede i psihološke terapije);
- **pokrenuli postupak privremene starateljske zaštite** za 47-oro dece;
- obezbedili **alternativni smeštaj** za 44-oro dece;
- pokrenuli parnični postupak za **lišenje roditeljskog prava** protiv 11 roditelja;
- pokrenuli **postupak razrešenja dužnosti staratelja** zbog zloupotrebe starateljske dužnosti i postavili novog staratelja detetu koje je pod starateljstvom u 6 slučajeva;
- izrekli meru **korektivnog i preventivnog nadzora** nad vršenjem roditeljskog prava roditeljima deteta zbog propusta u vršenju roditeljskog prava ka 28 roditelja;
- podneli 105 **krivičnih prijava** protiv roditelja, odnosno staratelja deteta i drugih lica, za krivična dela zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica, ili krivično delo vanbračne zajednice sa maloletnikom (dva centra su navela da su prijavljivala i krivično delo nasilja u porodici);
- utvrdili postojanje indikatora koji preliminarno ukazuju na **trgovinu ljudima** u 11 slučajeva (ukupno 8 CSR), nakon čega su ostvarili saradnju sa tužilaštvom, odnosno obavestili Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima.

U jednom od navedenih indikovanih slučajeva trgovine ljudima CSR je podneo krivičnu prijavu za trgovinu ljudima protiv majke deteta, a dete je odmah izmešteno u hraniteljsku porodicu. Nakon što je krivični postupak okončan i majka osuđena, dete je smešteno u porodicu kod oca, sa kojim majka nije živela u zajednici. U drugom konkretno opisanom slučaju, centar je kod staratelja deteta indikovao radnje koje ukazuju na trgovinu ljudima. Ipak, staratelj je optužen za krivično delo zlostavljanje i zapuštanje maloletnog lica, a pre toga je razrešen starateljske dužnosti. Dete je stavljeno pod starateljstvo CSR i trenutno je u srodničkoj porodici. Pozitivan odgovor na utvrđivanje indikatora koji ukazuju na trgovinu ljudima dao je i CSR Kraljevo i ukazao da od 2003. godine, kada je u krivično zakonodavstvo uvedeno krivično delo trgovine ljudima, ovaj CSR sa mnogo većom pažnjom pristupa slučajevima rizika od dečjih brakova i dečjim brakovima (ali ne vodi posebnu evidenciju o njima).

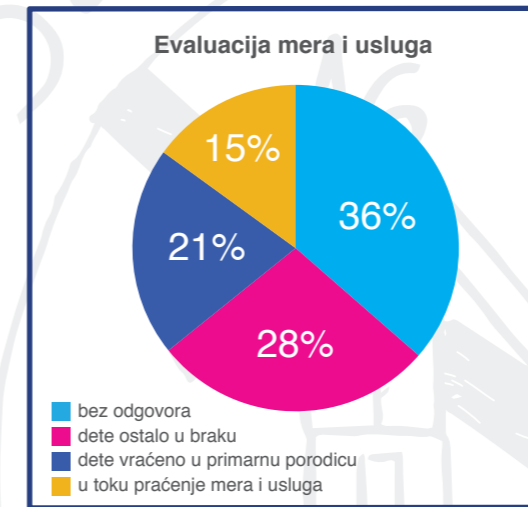
U toku prikupljanja informacija primljen je poziv iz jednog centra, sa upitom da li smo iste zahteve podneli i na adresu sudova i javnih tužilaštava, ukazujući na potrebu da se i ti podaci prikupe. Ovaj CSR je izrazio nezadovoljstvo saradnjom sa imenovanim institucijama, istakavši da se veoma mali broj krivičnih prijava koje se ulože zaista i procesuiru i dođe do suda, uz navode da se i tada često dešava da se okrivljeni oslobode krivičnog gonjenja po načelu oportuniteta.

Naročito zabrinjava opisano zajedničko odsustvo systemske reakcije nadležnih organa u jednoj opštini, koje pokazuje da su neophodne dodatne obuke i da ne postoje bilo kakvi uslovi i razlozi za prečutni pristanak i legalizaciju dečjeg braka:

„Po prijavama za nestanak maloletnica u policiji one su se izjasnile da su dobrovoljno otišle kod momka i da žele da nastave život u vanbračnoj zajednici. Takođe, roditelji su bili upoznati sa namerom svojih ćerki da žele da nastave život u vanbračnoj zajednici i sa tim su se složili.“

g) Evaluacija realizovanih mera i usluga

Evaluacija mera i usluga pruža uvid u stanje bezbednosti deteta u odnosu na ishode koji su planirani. Ona obuhvata ocenu o tome da li je dete i dalje u dečjem braku ili u riziku od sklapanja braka, da li je bezbedno i da li su zadovoljene njegove zdravstvene, obrazovne i druge razvojne potrebe, kao i da li je došlo do promene u stavovima i ponašanju roditelja i životnim uslovima i okolnostima deteta i porodice. U zavisnosti od rezultata evaluacije donosi se odluka o daljoj primeni mera i usluga za dete ili se slučaj zatvara.

Centri nisu pružili odgovore o izvršenoj evaluaciji za 114 slučajeva, dok je 152 slučaja zatvoreno. Konkretno, pre zatvaranja slučajeva, 87-oro dece je ostalo u braku, dok je 65-oro dece vraćeno u primarnu porodicu. Mere i usluge se i dalje sporovode i prate u odnosu na 47 slučajeva dece koja su u dečjem braku ili u riziku od dečjeg braka.

Jedan od dobijenih odgovora glasio je da: „Centar nije sproveo evaluaciju nijednog od sedam slučajeva koje je imao u poslednje dve godine, jer su svi završeni davanjem saglasnosti od strane suda“

h) Preventivne mere i usluge i opšte aktivnosti

Instrukcija predviđa da CSR primenjuju **mere i usluge iz svoje nadležnosti preventivno**, kada postupak procene ukaže na postojanje indikatora koji predočavaju postojanje rizika od sklapanja dečjeg braka. Takođe, centri deluju preventivno na sprečavanju sklapanja dečjih brakova u saradnji sa drugim organima, službama, udruženjima i pojedincima (škola, sud, policija, zdravstvene službe, organi lokalne samouprave, javno tužilaštvo i udruženja građana), kroz **opšte aktivnosti** koje podrazumevaju podizanje svesti stručne i šire javnosti o fenomenu dečjih brakova i njegovim štetnim posledicama po dete, porodicu i širu zajednicu.

Na pitanje u koliko slučajeva je CSR primenio **preventivne usluge i mere** iz svoje nadležnosti, kada je otkriveno postojanje indikatora koji ukazuju na rizik od sklapanja dečjeg braka, pozitivan odgovor je dalo 22 centra (19%). Na pitanje o preduzimanju **opštih aktivnosti**, CSR su dali samo 14 pozitivnih odgovora (13%).

Koliko je **preventivno delovanje** značajno, kao i razvijanje mehanizama za rano detektovanje slučajeva rizika od dečjeg braka, vidi se iz primera reakcije centara u situacijama kada je već bilo kasno:

„U jednom slučaju centar je čak dva puta intervenisao. Devojčica je prvi put vraćena u primarnu porodicu. Drugi put devojčica nije želela da saraduje sa nama niti da se vrati u porodicu ili da bude smeštena u hraniteljsku porodicu.“

„CSR pretežno dobija informacije onda kada je maloletno lice već u bračnoj zajednici.“

Najčešća preventivna aktivnost koju su centri preduzimali jeste razgovor sa roditeljima dece koja su u riziku od sklapanja dečjih brakova, kao i individualno sa decom. Ostale navedene aktivnosti koje su centri sprovodili najčešće se javljaju kao usamljeni primeri pozitivne prakse. S obzirom na takvu situaciju, navešćemo zbirnu listu aktivnosti koje su centri preduzimali, kao svojevrsnu preporuku da sve ove aktivnosti treba kontinuirano da preduzima svaki CSR u Srbiji koji detektuje rizik od sklapanja dečjeg braka:

- uspostavljanje bliske saradnje sa svim odgovarajućim pružaocima mera i usluga u oblasti zaštite dece na lokalnu u cilju razmene informacija, **planiranja podrške i praćenja deteta** (obrazovnim ustanovama, naročito sa pedagoško-psihološkim službama i pedagoškim asistentima, zdravstvenim službama, naročito sa pedijatrom, ginekologom, dečjim psihijatrom i zdravstvenim medijatorom, i sa hraniteljskom ili srodničkom porodicom, matičnim službama, Centrom za porodični smeštaj i usvojenje...);

- uspostavljanje bliske saradnje sa **policijom i javnim tužilaštvom**;
- upućivanje i praćenje dece kroz **opšte i specijalističke preglede**, kao i kroz savetodavno-informativne razgovore sa ginekologom/psihologom na temu trudnoće i reproduktivnog zdravlja;
- upućivanje i praćenje deteta kroz **druge usluge socijalne zaštite** razvijene na lokalnu (Savetovalište za mlade, Dnevni boravak za decu);
- upućivanje i praćenje deteta kroz **lokalne OCD** koje se bave pružanjem podrške deci i mladima;
- po potrebi izmeštanje deteta iz primarne porodice i **alternativno zbrinjavanje** u hraniteljsku porodicu;
- pružanje **materijalne podrške** primarnoj porodici deteta;
- **kontinuirano praćenje porodica** kako bi se preveniralo ponavljanje rizika od sklapanja dečjeg braka.

Da bi se u konkretnim slučajevima pravovremeno reagovalo, neophodno je pojačati opšte i individualno usmerene aktivnosti na prevenciji dečjih, ranih i prinudnih brakova ka grupama koje su već prepoznate kao naročito ugrožene. Potrebno je ukazati na važnost preventivnih aktivnosti i podići svest centara i ostalih nadležnih institucija o rezultatima koji se očekuju od prevencije, kao i o samom značenju i značaju prevencije, na šta ukazuju odgovori pojedinih centara:

„Centar nije primenjivao preventivni rad u svim ovim slučajevima, oni su se dogodili iznenada i kada je već bilo kasno da se slučaj spreči. Pitanje je da li bi opšte aktivnosti naišle na odobravanje jer se u svim slučajevima radilo o romskim porodicama, tj. o populaciji koja ima izdvojeno stanovanje i slabu interakciju sa širom zajednicom.“

Neki drugi centri su odgovarali da ove aktivnosti nisu preduzimali zbog nepostojanja slučajeva dečjih brakova, odnosno da su „pre 20 godina ovi slučajevi bili brojniji“, pa su takve bile i aktivnosti koje su oni preduzimali.

Bilo je i onih koji uviđaju potrebu, ali nemaju kapacitet da opšte aktivnosti sprovedu: „Zadnjih godina, zbog nedostatka stručnog kadra, velikog obima i složenosti poslova koje stručni radnici obavljaju u svojim redovnim aktivnostima, i pored činjenice da uviđamo takvu potrebu, nisu preduzete preventivne aktivnosti u cilju podizanja svesti stručne i šire javnosti o fenomenu dečjih brakova, koji su naročito zastupljeni u romskoj populaciji, gde tradicionalno postoji taj običaj i gde se takvi stavovi teže menjaju.“

Možda najviše iznenađuje nedostatak odgovora o opštim aktivnostima od GCSR Grada Beograda koji je dao jedinstveni odgovor za svih 17 odeljenja, a na čijoj teritoriji sigurno boravi najveći broj dece koja su u riziku od dečjih brakova.

Opšte aktivnosti koje su preduzimane tek skupa predstavljaju zadovoljavajuću meru preduzetih aktivnosti, pa se kao i u slučaju preventivnih aktivnosti, mogu posmatrati kao preporuke za postupanje centara:

- organizovanje **radionica** sa decom i roditeljima na temu prevencije dečjih brakova uz učešće svih relevantnih institucija i uključivanje aktera koji su u najbližijoj vezi sa najugroženijim delom stanovništva (škole za osnovno obrazovanje odraslih, kancelarije za romska pitanja, romske organizacije);
- organizovanje **tribina** na temu dečjih brakova u osnovnim i srednjim školama uz učešće svih relevantnih institucija (JT i specijalisti ginekologije, policija, sudstvo...);
- podizanje svesti stručne i šire javnosti o fenomenu dečjih brakova i njegovih štetnih uticaja kroz gostovanja na **lokalnim medijima**;
- izrada **promo materijala i brošura** o dečjim brakovima, kao i uključivanje ove teme u druge brošure o zanemarivanju dece;
- **uključivanje teme** dečjih brakova u aktivnosti koje se odnose na teme trgovine ljudima¹⁸, prevencije porodičnog nasilja i podizanja svesti o problemu rodno zasnovanog nasilja;
- organizovanje **okruglih stolova** u cilju unapređenja saradnje sa drugim subjektima u realizaciji neodložnih intervencija (domovi zdravlja i policijske stanice);
- savetodavni **rad sa porodicama** korisnika NSP koji su u riziku od sklapanja dečjeg braka;
- **permanentna saradnja** sa Kancelarijom za inkluziju Roma, Koordinatorom za romska pitanja i zdravstvenim medijatorima, kao i sa pedagoškim asistentima, u cilju podrške deci i porodicama sa decom u riziku od sklapanja dečjih brakova;
- **druge zajedničke preventivne aktivnosti** u saradnji sa školama, sudovima, policijom, zdravstvenim službama, javnim tužilaštvom, udruženjima građana u cilju informisanja šire javnosti i podizanja svesti građana o fenomenu dečjih brakova i njihovim štetnim uticajima.

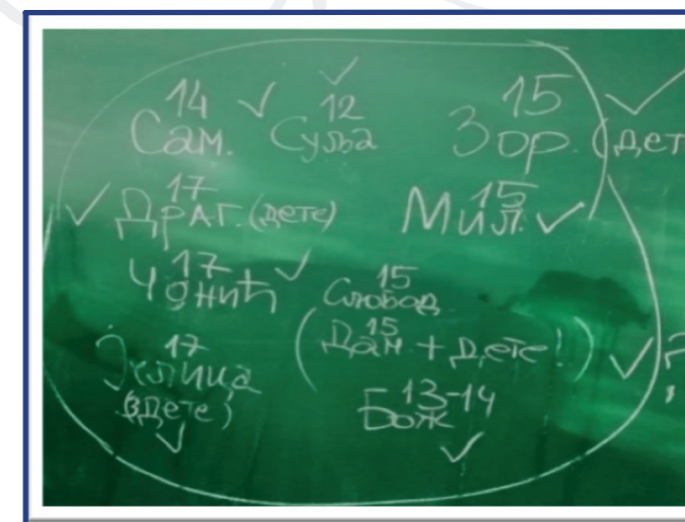
IV. Aktivnosti Praxisa na prevenciji dečjih, ranih i prinudnih brakova u 2020. godini

Praxis je u 2020. godini nastavio aktivnosti na prevenciji dečjih, ranih i prinudnih brakova kroz 12 radionica koje su bile organizovane u devet opština u Srbiji (Novi Sad, Obrenovac, Tovariševo, Zrenjanin, Lazarevac, Niš, Kragujevac, Crepača i Jakovo). Veći deo radionica je organizovan u osnovnim školama, dok su u opštinama Obrenovac i Kragujevac radionice održane u prostorijama romskih organizacija sa kojima Praxis godinama saraduje (Humanitarni centar Rom iz Obrenovca i Romanipen iz Kragujevca). Na radionicama je učestvovalo ukupno 185-oro dece od 5. razreda do 8. razreda¹⁹ (102 devojčice i 83 dečaka), kako romske tako i neromske nacionalnosti. Uz decu je aktivno učešće na radionicama uzelo i sedam pedagoških asistenata, dva psihologa i po jedan pedagog, razredni starešina i romski saradnik.

Najinteraktivniji rad sa decom ostvaren je u onim školama koje su pokazale najveću spremnost za preduzimanje dodatnih aktivnosti u cilju prevencije i suzbijanja svih rizika koji prete deci, pa tako i dečjih brakova. Kontinuitet u radu sa decom i posvećenost školskih službi, ali pre svega posvećenost pedagoških asistenata romskoj deci koja pohađaju ove škole, vidljiv je i kroz spremnost dece na saradnju i rad.

„Kada deci stalno pričate o značaju obrazovanja i dajete, kako lične, tako i primere dobre prakse, deca to nose kući, razgovaraju sa roditeljima o tome. Isto tako je važno da se sa roditeljima u naselju mnogo radi i stalno razgovara.“ Izjava pedagoške asistentkinje

Uvodna tema svake radionice bili su razlozi za napuštanje škole, nakon čega su deca ispisivala asocijacije na reč brak, a zatim navodila sve bračne uloge koje vezuju za muškarca i ženu u jednoj porodičnoj zajednici. Cilj asocijacija na reč brak, kao i bračne uloge, jeste da se sa decom razmotri šta sve jedan brak podrazumeva, odnosno da se uvide svi aspekti, odgovornosti i očekivanja od jedne porodične veze. Teme koje su radionice sa decom dodatno iznedrile, i koje su doprinele sticanju posebnih uvida, jesu „primeri/vrste dečjih brakova u mojoj okolini“, „scenario romske svadbe mog vršnjaka“ i tema sa naročitim preventivnim značajem „kome se obratiti u slučaju dečjih brakova?“

Slika 1. „Krošnja“, primeri dečjih brakova koje su deca navela na jednoj radionici, uz potvrdu oznaku u slučajevima kada su deca u ovim brakovima već dobila svoju decu.

¹⁸ CSR Čičevac sa OCD Okular iz Čičevca i ASTRA iz Beograda održao je okrugle stolove u Čičevcu, Varvarinu i Kruševcu.

¹⁹ Na radionici u Obrenovcu je bilo i dece srednjoškolskog uzrasta mlađe od 18 godina

Redosled **navođenja razloga zbog kojih je neko dete napustilo osnovnu školu** se prilično razlikovao od opštine do opštine i deca su najčešće najpre navodila preseljenje porodice, loše vladanje, izbacivanje iz škole zbog vladanja ili zlostavljanje u školi, ispisivanje iz škole zato što je neko različit („To se zove rasizam!“), potrebu da dete pomaže u porodičnim poslovima, odnosno siromaštvo, bolest člana porodice, pa tek među poslednjim razlozima udaju ili ženidbu, ili pak trudnoću.

Ipak na nekoliko radionica deca su udaju/ženidbu navela među prvim odgovorima, gde su vrlo jasno navodila primere dečjih brakova, kako dobrovoljnih, tako i prinudnih. Među prinudnim brakovima je napravljena razlika između onih koji podrazumevaju prodaju mlade, ugovorenih brakova i, naposletku, brakova koji predstavljaju vrstu kazne za decu.

Naročito zabrinjava tema **prodaje dece**, koju su deca na nekoliko radionica posebno istakla, ali kao nešto što je normalno u dečjem okruženju, potkrepljujući takvu situaciju brojnim informacijama i primerima. Tako su deca iz jedne opštine navela da se mlade prodaju za iznos do 10 hiljada evra, da je svadba obavezna, i da su darovi u zlatu takođe neizostavni. Kako je navedena cifra bila prilično visoka, dali su pojašnjenje da su to obično slučajevi kada su mladoženje iz inostranstva i stariji od mlade, kao i da sa njim pregovaraju njeni roditelji. Takođe su pojasnili i to da je devojka skuplja ukoliko je nevinna i lepa.

U jednoj drugoj opštini deca su za kupovinu mlade navodila cifre od 50 i 100 hiljada evra. Na pitanje o razlozima za tako visoku cenu, naveli su da ona zavisi od toga da li će mlada da krade za svoju novu porodicu u inostranstvu ili ne.

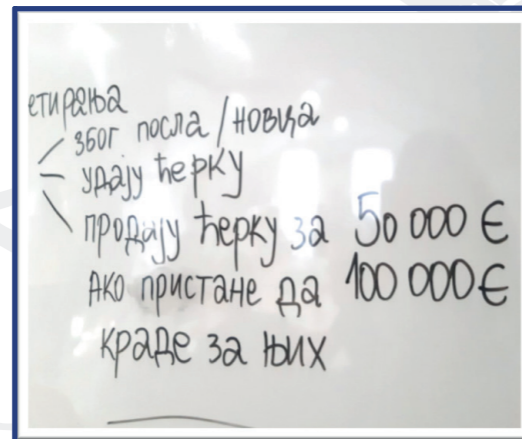
„Oni kupe mladu devojku i odvedu je u Italiju da krade za njih. U tom slučaju ona košta 100 hiljada evra. Ukoliko je policija u Italiji uhvati, ona je samo vrati porodici i nikom ništa. Zato i traže decu da krađu za njih.“ Izjava dece

„Roditelji prodaju devojčice od 13 godina, što iz interesa, što zbog para. Oni se pravdaju time da im je to tradicija. Međutim, deca ulaze u te rane brakove, oni ih prodaju, u inostranstvu ili po Srbiji. I onda, posle nekog vremena se vraćaju, mali broj ostaje u srećnim brakovima, ali većina se vrati nazad.“

I onda roditelji pokušavaju ponovo da prodaju devojčice...“ Izjava pedagoške asistentkinje

Slika 2. Uslovi pod kojima se kupuje „mlada“.

Slika 3. Deo razloga za napuštanje škole i uslovi prodaje ćerke.

Još jedan modalitet dečjih brakova koji se istakao u dečjim odgovorima jesu „**ugovoreni brakovi**“, odnosno oni u kojima se porodice već po rođenju dece (pre svega ženskog deteta) dogovore da će se oni u budućnosti „uzeti“. Prema navodima dece, ta data reč je toliko jaka da se ne sme prekršiti, a obično je deo dogovora i novac ili pak ukрупnjavanje imanja koje prati sklapanje braka. Deca tada bez uzimanja u obzir njihove volje stupaju u brak sa 12, 13, ili 14 godina.

Kao treća posebna vrsta **prinudnog braka**, uz pomenute ugovorene brakove i prodaju dece, izdvojili su se i oni dečji brakovi koji predstavljaju vrstu kazne za dete. To je obično situacija kada se devojčica ili dečak zabavljaju sa nekim ko nije po volji roditelja ili kada dete napravi neku „glupost“.

„Ako napravi glupost, oni je udaju za drugog. Glupost je to što se zaljubi u nekoga ili bude u vezi sa njim.“ Izjava dece

Uz navedene prinudne brakove deca su navodila i primere **dobrovoljnih stupanja u brak**, ali je karakteristično to da su i ovi brakovi bili praćeni plaćanjem cene za dete. Zapravo, jedini brakovi gde je izostajalo plaćanje određene sume novca za mladu jesu oni brakovi za koje deca nemaju podršku od porodice i sklapaju ih „bežeći“ od kuće. Veoma je značajno istaći da su i dobrovoljni brakovi dece zabranjeni i predstavljaju grubo kršenje prava dece, odnosno da bilo čija saglasnost (roditelja ili dece) za sklapanje ovih braka ne može legalizovati i biti osnov za prećutno dopuštenje ovih brakova.

„Devojčice odlaze od kuće jer su pod teretom obaveza u porodičnom domu – brige o mlađoj braći i sestrama, kućnim poslovima, dok su im roditelji na sezonskom radu u inostranstvu. One se neretko pokaju, jer se suočavaju sa još većim obavezama u muževljevoj kući.“ Izjava pedagoške asistentkinje

Razgovori na temu **scenarija romskih svadbi** pokazali su da je uzrok zbog koga određeni broj devojčica stupa u rane brakove takozvani „kult nevinosti“, odnosno obaveza devojčica da nevine stupe u brak. Ova tema sa sociološkog stanovišta dodatno potvrđuje koliko je bitno razviti planove i programe čiji će sadržaj i mere biti odgovarajući za grupe koje su u konkretnom riziku od dečjih brakova, odnosno ukazuje na značaj prevencije, savetodavnog rada i obrazovanja.

„Patrijarhalna kultura i kult nevinosti su jedan od uzroka, te se u cilju očuvanja „poštenja“ devojke, roditelji odlučuju na to da rano udaju ćerke.“ Izjava pedagoške asistentkinje

Prepoznavanje situacija u kojima devojčicama direktno pretil dečji brak, kao i očigledno bogato iskustvo dece sa raznim primerima dečjih brakova, radionice je dovelo do teme **kome se mogu obratiti deca koja ne žele da sklope dečji brak**. Deca su u odgovoru na ovo pitanje po pravilu prvo navodila policiju, zatim roditelje i srodnike, centar za socijalni rad i prijatelje, a onda je uz pomoć voditelja radionice lista dopunjena stavkama: dečji SOS telefon, lekar, nevladina organizacija. Naročito je indikativno bilo to što su deca među poslednjim osobama kojima bi se obratila navodila školskog psihologa ili pedagoga, odnosno nastavnika, razredne starešine ili pedagoške asistente, osobe sa kojima su u svakodnevnom kontaktu.

Sredine u kojima su primeri dečjih brakova bili najčešći obilovale su sledećim odgovorima:

„Roditeljima ne može niko ništa.“ „Htela ne htela, MORA.“
„Niko nju tu ništa ne pita.“ „Nema šta ni da pokušava!“

Deca nisu bila upoznata sa tim da su prodaja dece o kojoj su govorila i prinuda na udaju/ženidbu maloletnika krivična dela, i naročito su devojčice bile ubeđene u to da tu ni policija ne može ništa. I nakon ukazivanja da je u Srbiji navedena praksa zakonom kažnjiva, grupe su iskazale potpuno nepoverenje u institucije, jer organi koji su pomenuti nisu odgovarajuće reagovali ni u jednoj njima poznatoj situaciji, i ne znaju ni za jedan slučaj u kojem je dečji brak sprečen.

„Čini se da institucije smatraju da je to (dečji, rani i prinudni brakovi) interna stvar u romskoj zajednici, na koju ne treba da reaguju.“

„Smatram da se institucija kao što je centar za socijalni rad nedovoljno bavi ovom temom. Policija isto tako, jer smatra da je običaj da se Romi i Romkinje mladi žene i udaju.“

„Oni se uključe kad dođe do nekog problema. Policija nekad reaguje, nekad ne reaguje. Nekad se rukovode time, to je vaša tradicija, nećemo mi da se mešamo.“
Izjave pedagoških asistentkinja

„Napuštanje školovanja i rano stupanje u brak jeste veliki problem. Mislim da i država treba da preuzme odgovornost. Roditelji nisu informisani da je stupanje dece u rani brak krivično delo. U siromašnim romskim porodicama je najčešće zastupljen rani brak, uglavnom u porodicama čiji članovi imaju dva ili četiri razreda osnovne škole ili su potpuno nepismeni. Svi imamo važnu ulogu u sprečavanju ove pojave, i institucije i zajednica.“ Izjava romskog saradnika

U izražavanju **asocijacija na brak** deca su temu otpočinjala lepim asocijacijama kao što su ljubav, deca, porodica, poverenje, ručak, zajednički život, sreća, povezanost, odnosno pojmovima koji izazivaju radost: veridba, venčanje, svadba, burma, godišnjica. Posebno se izdvojila asocijacija: „Brak je dug život.“ Ipak, ništa ređe nisu bile zastupljene ni one manje lepe asocijacije kao što su svađa, razvod, nasilje u porodici, tuče, prevara. Jedan od odgovora je bio i „Brak na neviđeno“.

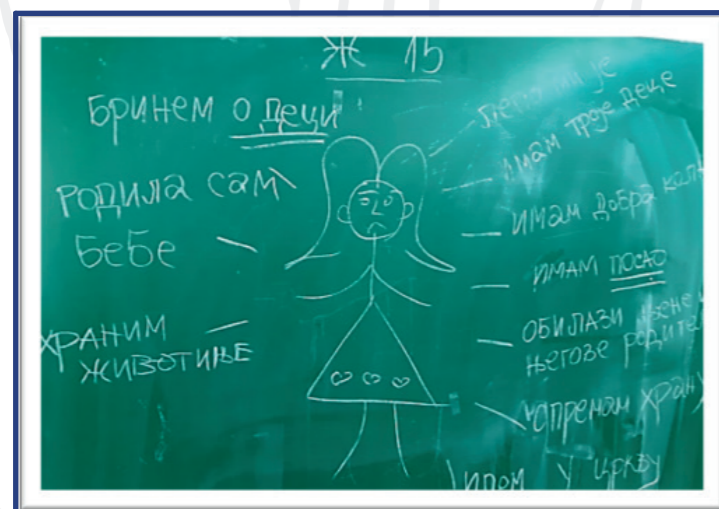
Nakon teme braka, sa decom su kao aspekti jednog braka razmotrene i bračne obaveze, kao što su posao, rađanje i vaspitavanje dece, kuvanje, čišćenje, briga o roditeljima, briga o zdravlju porodice, zarađivanje novca, i bračne uloge, koje su često bili obojene stereotipima u razmišljanju dece. Izdvojili su se pozitivni stereotipi da je muškarac tu da „Brani porodicu od svakog zla.“ Uloga žene kao majke je: „Da bude primer deci“.

Nakon diskusije na gorenavedene teme, deca su iznosila zaključke o tome da li jedno dete može biti u ulozi osobe koju su zamislili u braku. Neki od zaključaka su sledeći:

- „Neću se udati/oženiti dok ne budem dovoljno zrela/o da ispunjavam sve bračne obaveze!“
- „Deca nisu zrela za brak.“ „Mislim da ni pola roditelja ne može da iznese sve ove obaveze.“
- „Nije u redu da dete ima dete.“ „Telo nam nije spremno da rodimo dete!“
- „Nisu spremni psihički i fizički da nose sav stres koji nose odrasli ljudi.“
- „Želim da završim školu!“ „Želim da branim svoje mišljenje!“

Na nekoliko radionica zaključna razmatranja su izneli devojčice ili dečaci koji su bili nečujni, pasivni i naizgled nezainteresovani za radionicu i temu:

„Trebalo da stupimo u brak kad završimo školovanje i kad budemo znali da smo zreli i spremni za ulazak u brak. Uz to treba da imamo pravi posao.“ Izjave dece

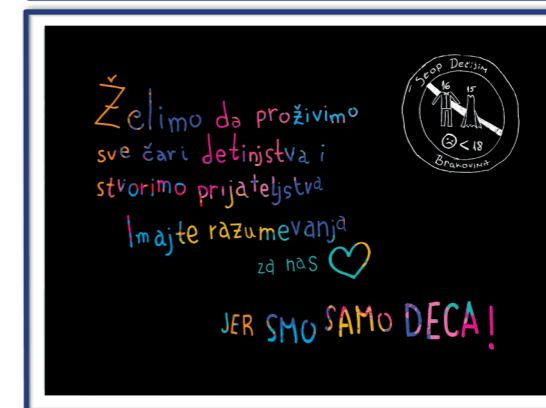
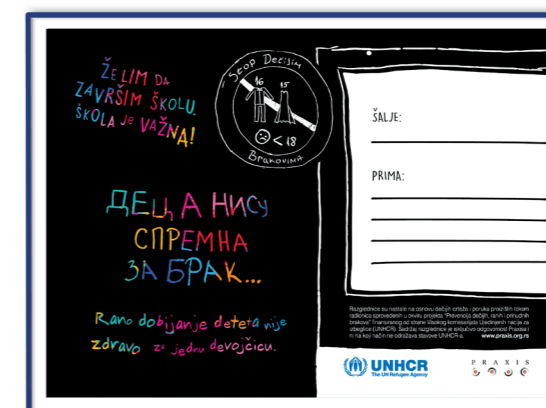
Slika 4. Tužan izraz lica devojčice, kao asocijacija na bračne obaveze žene, viđeno očima jednog dečaka, učesnika radionice.

Sve ove reakcije učesnika i učesnica radionica ukazale su na značaj rada sa decom i na to koliko redovno obrazovanje i svaka aktivnost posvećena deci daju rezultate, pa čak i onda kada oni u prvi mah deluju nevidljivi ili suprotni od očekivanih.

„Sa informacijama o dečjim, ranim i prinudnim brakovima se mi iz romskih organizacija susrećemo na dnevnom nivou, ali se to pomalo krije. Mislim da moramo da razgovaramo otvoreno o tome i da ova tema mora da bude deo obrazovnih politika i da postane redovna tema za decu od 5. razreda. Dečji brakovi često vode u trgovinu ljudima i prostituciju, a svi smo svesni koliki su tek to problemi.“ Izjava pedagoškog asistenta

Slike 5. 6. 7. i 8. Promotivni plakati i razglednice izrađeni na osnovu poruka i crteža koje su deca uputila svojim vršnjacima roditeljima i institucijama.

„Ova radionica je jedna prilika, u stvari, ovo je bila prevencija - da deca imaju kome da se obrate, da znaju šta su bračne obaveze, da ne srljaju... Niko ne može da brine o detetu bolje nego roditelj, ali institucije treba da skrenu pažnju na njihovo odrastanje. Ako imamo roditelje koji su nepismeni i koji ne znaju šta je potrebno da rade, moraju da postoje efikasne institucije.“
Izjava pedagoške asistentkinje

V. Zaključak i preporuke

Aktivnosti Praxisa sprovedene sa decom potvrdile su da su ona značajan izvor informacija o uzrocima i posledicama svake teme koja se sa njima obrađuje, pa tako i dečjih, ranih i prinudnih brakova. Od njih su dobijeni izvorni i verodostojni podaci, na koje, nažalost, često izostaje adekvatna prevencija i reakcija nadležnih organa, o čemu govore odgovori CSR u vezi sa zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja o primeni Instrukcije o načinu rada centara za socijalni rad - organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova.

Manje od polovine centara vodi posebnu evidenciju o dečjim brakovima (43%), odnosno više od polovine njih ne ume, nema tehničke uslove, ili ne želi da praktično primeni Instrukciju nadležnog ministarstva. Centri su detektovali samo 313 slučajeva rizika od dečjeg braka, ili dečjih brakova u prethodne dve godine, koji predstavljaju samo mali deo svih aktuelnih primera dečjih brakova, ukoliko se uzmu u obzir najnoviji statistički podaci Unicefa. Centri su neodložno intervenisali u samo 29% ovih slučajeva, odnosno procenili da je u manje od trećine slučajeva došlo do ugrožavanja života, zdravlja i razvoja deteta kome je potrebna zaštita, iako su deca bila u braku ili u riziku od dečjeg braka. Centri su, takođe, u cilju prestanka dečjeg braka, najčešće posezali sa informisanjem i savetovanjem, iako je ova aktivnost trebalo da nastupi mnogo pre stupanja dece u brak, ali je preventivne mere i usluge iz svoje nadležnosti preduzimalo samo 19% centara, a opšte preventivne aktivnosti organizovalo samo 13% CSR. O evaluaciji preduzetih mera i usluga centri nemaju odgovor za više od trećine slučajeva (36%) i samo 21% dece su primenom dostupnih mera i usluga uspeali da vrate u primarnu porodicu.

Roditelji, odnosno staratelji deteta su u samo trećini detektovanih slučajeva prijavljeni za vršenje krivičnih dela, koja su prisutna u skoro svakom dečjem braku. Ukazivanje na činjenicu da roditelji nisu upoznati sa tim da ugovaranjem braka za svoje dete čine krivično delo pokazuje da je potrebno preduzeti brojne promotivne i informativne aktivnosti zarad veće vidljivosti ove teme, pri čemu je prvi korak primena kaznenih pozitivnih propisa. Ipak, od neznanja opšte javnosti, odnosno najčešće romske zajednice, mnogo više zabrinjava pasivnost centara za socijalni rad, kako u prevenciji, tako i u reakciji na slučajeve dečjih brakova, odnosno opisane primedbe da i u prijavljenim slučajevima policija i sudstvo retko reaguju na prijave krivičnih dela. Zabrinjavajuće je zajedničko nepostupanje i neznanje predstavnika odgovornih institucija, na koje je ukazao dobar deo odgovora centara po zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja, što zahteva neophodne obuke, podsećanje na zakonske obaveze i ovlašćenja, kao i na potrebu za adekvatnom i neodložnom reakcijom.

O neophodnosti obuka svih činilaca primarne zaštite dece govori i podatak da centri prave razliku između dece i maloletnika, koja se ne može opravdati ni po jednom osnovu uprkos nepostojanju definicije deteta u normativnim dokumentima, kao i da smatraju da vođenje evidencija o korisnicima usluga socijalne zaštite nije njihova zakonska obaveza, odnosno da je svako dete koje stupa u seksualne odnose u riziku od dečjeg braka. Dodatno, centri očigledno olako daju pozitivno mišljenje o sklapanju braka maloletnika starijih od 16 godina.

Nedostatak praktičnih obuka je vidljiv i u školama, koje su činjenicu dečjeg braka na osnovu dostupnih odgovora prijavile u samo 16 slučajeva, iako je školski kadar u svakodnevnom kontaktu sa decom, dok su oni koji su u kontaktu i sa romskom zajednicom (pedagoški asistenti) po podacima dobijenim od CSR u potpunosti propustili da ukažu na rizik od dečjeg braka. Uključivanje teme dečjih, ranih i prinudnih brakova u obrazovne programe, politike i praksu je nužno, uz obučavanje nastavnog kadra na koji način da odreaguje na detektovan slučaj dečjeg braka ili rizika od dečjeg braka. Dodatno, o značaju i veoma važnoj ulozi obrazovnih ustanova govori i to da upravo obrazovanje, i to kako uključivanje²⁰ tako i ostanak dece u sistemu školstva²¹, umnogome prevenira rizik od dečjih, ranih i prinudnih brakova. Stopa dece iz romskih naselja koja su van sistema osnovnog obrazovanja je 3,8% (naspram 0,4% ostale dece), dok je van srednjoškolskog obrazovanja čak 57,1% romske dece, naspram 7,3% neromske dece.²²

Jednako značajnu ulogu u ukazivanju na indikatore rizika od dečjeg braka, ali i na sve zdravstvene opasnosti koje dečji brak i rane trudnoće nose, moraju preuzeti i zdravstveni radnici, i to pre svega pedijatri, psihijatri i ginekolozi, kojima se deca prvo obrate, ali i zdravstveni medijatori koji su kao i pedagoški asistenti u konstantnom i svakodnevnom kontaktu sa romskom zajednicom. Uloga zdravstvenih radnika u prevenciji dečjih brakova dodatno dobija na značaju kada se ukaže na podatak da je čak 30,8% romskih devojčica starosti od 15 do 19 godina rodilo dete ili su trudne sa prvim detetom (u odnosu na 2,5 neromskih devojčica). Ovo posebno zabrinjava ukoliko se uzme u obzir podatak Svetske zdravstvene organizacije koji pokazuje da su glavni uzrok smrtnosti devojčica starosti od 15 do 19 godina komplikacije prilikom trudnoće i na samom porođaju.²³

Dodatna uloga nadležnih organa, i to pre svega CSR, matičnih službi i zdravstvenih ustanova postoji kada su maloletne majke pravno nevidljive ili lica bez državljanstva, pa samim tim nemaju lična dokumenta, bez kojih deci nakon rođenja ne mogu da odrede lična imena. Po isteku roka od 30 dana od rođenja deteta, lična imena bi trebalo da odrede CSR, ali postupke određivanja ličnog imena nadležni organi gotovo nikada ne pokreću po službenoj dužnosti. Ovakve situacije dovode do toga da neregulisan građanskopravni status majke i nepostupanje nadležnih organa stvaraju lanac pravne nevidljivosti ili apatridije za nove generacije.

Na kraju je bitno ukazati na to da su osobe u koje deca u svakom trenutku imaju najviše poverenja njihovi roditelji. Pristup roditeljima i romskoj zajednici kada je u pitanju tema dečjih, ranih i prinudnih brakova i potreba da se ukaže na sve štetne aspekte ove pojave po njihovu decu predstavlja još jedan veliki zadatak celokupnog društva. Ulazak u romska naselja je najefikasniji preko romskih saradnika, pedagoških asistenata, zdravstvenih medijatora i romskih koordinatora. Nabrojanim akterima treba dodati i romsku decu, jer uvidi sa radionica navode na zaključak da informisana i podržana deca mogu biti glasnici promena u društvu i da su ona sposobna da se obrate svojim roditeljima, vršnjacima i zajednici i zagovaraju pozitivne promene u društvu.

Sve navedeno pokazuje da izostaje neophodna sistemski reakcija svih nadležnih institucija i da je potrebno hitno pojačati aktivnosti na prevenciji dečjih ranih i prinudnih brakova i sprovesti ih umreženo i kroz multidisciplinarni pristup svih aktera, uz njihovo kontinuirano obučavanje, informisanje i pozivanje na odgovornost. Rad sa decom pokazuje i da je svim ovim akterima potrebno pristupiti neposredno i sa konkretnim ukazivanjem na problem. Predstavnici institucija i romske zajednice bi tada iz svog ugla, kao i deca, verovatno izneli niz činjenica koje ne vidimo razmatranjem problema kroz tekst propisa, i problem bi još sveobuhvatnije i delotvornije bio rešavan.

Preporuke nadležnim institucijama:

- obezbediti **sistemsko prikupljanje podataka** o slučajevima dečjeg braka i rizika od dečjeg braka i uspostaviti **obavezan sistem evidentiranja** podataka o slučajevima dečjih brakova u odgovarajućim državnim institucijama (npr. omogućiti centrima za socijalni rad da se kao posebna kategorija korisnika kroz integrisani informacioni sistemi centara za socijalni rad („integral“) unesu deca koja su u riziku od dečjih, ranih i prinudnih brakova, odnosno ona koja se nalaze u ovakvom braku;
- organizovati **opšte obuke** svih nadležnih institucija (CSR, policije, tužilaštva, sudstva, obrazovnih i zdravstvenih radnika (naročito pedagoških asistenata i zdravstvenih medijatorki, koordinatora za romska pitanja i matičnih službi) na temu dečjih, ranih i prinudnih brakova, sa posebnim osvrtom na rano otkrivanje indikatora koji ukazuju na ove pojave;
- osnažiti saradnju relevantnih institucija i **oformiti multidisciplinarni timove** za prevenciju²⁴, rano otkrivanje rizika i reakciju na dečje, rane i prinudne brakove na lokalnom nivou u cilju efikasnije saradnje, razmene informacija i pravovremenog delovanja. **Posebno ojačati** mehanizme za zadržavanje romskih devojčica u obrazovnom sistemu;
- organizovati **posebne obuke** svih navedenih aktera u onim oblastima problematike dečjih, ranih i prinudnih brakova u kojima se javlja njihova direktna nadležnost i odgovornost, naročito za obrazovne i zdravstvene radnike koji su često prva instanca u uočavanju rizika od dečjih brakova;
- **redovno sprovesti opšte promotivne aktivnosti**²⁵ na temu dečjih, ranih i prinudnih brakova na lokalnom i državnom nivou kroz informativne kampanje, obuke i radionice, u cilju podizanja svesti o štetnim aspektima ove pojave, prvenstveno namenjene romskoj zajednici, roditeljima i deci;
- uključiti teme dečjih, ranih i prinudnih brakova u **program psihološko-pedagoških službi u osnovnim i srednjim školama**, kao i u predmet Građansko vaspitanje.

²⁰ Obrazovanjem u ranom detinjstvu obuhvaćeno je samo 7,4% romske dece uzrasta 36–59 meseci, naspram 60,6% neromske dece. MISC 2019.

²¹ Ova preporuka je deo i Zaključnih zapažanja Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena u vezi sa Četvrtim periodičnim izveštajem Srbije, CEDAW/C/SRB/CO/4, 7. mart 2017.

²² Procenat romske dece koja su pohađala poslednji razred osnovne škole u prethodnoj školskoj godini i koja u tekućoj školskoj godini pohađaju prvi razred srednje škole iznosi 52,6%, naspram 95,2% neromske dece. MISC 2019.

²³ Procenat žena iz romskih naselja starosti od 20 do 24 godina koje su rodile dete pre 18. godine iznosi čak 38% (naspram 2,8% neromskih žena). MISC 2019.

²⁴ Listu preporučenih preventivnih aktivnosti videti na stranicama 10 i 11

²⁵ Listu preporučenih opštih aktivnosti videti na strani 11

Normativne preporuke:

- **hitno uvesti zakonsku definiciju pojma „dete“** u zakonodavstvo Republike Srbije u skladu sa članom 1 Konvencije o pravima deteta;
- **izmeniti Porodični zakon u vidu brisanja** odredbe člana 23, stav 2 o davanju dozvole suda za „rani brak“ koja glasi: „Sud može iz opravdanih razloga dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16. godinu života, a dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku“.
- **dopuniti Instrukciju** opisima krivičnih dela: nasilje u porodici (čl. 194), prinudno zaključenje braka (čl. 187a), dela obljuba sa detetom (čl. 189) i trgovina maloletnim licima radi usvojenja (čl. 389).

